

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЖИТОМИРСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА**

УМІНСЬКИЙ Сергій Антонійович

УДК 37(09)(477.4:437.1)

**СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТОК НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ ДЛЯ ДІТЕЙ
ЧЕСЬКОГО ПОХОДЖЕННЯ НА ПРАВОБЕРЕЖНІЙ УКРАЇНІ
(др. пол. ХІХ – 30-ті рр. ХХ ст.)**

13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Житомир – 2015

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано в Житомирському державному університеті імені Івана Франка, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник: кандидат педагогічних наук, доцент
Борейко Олександр Михайлович,
Житомирський державний університет
імені Івана Франка, доцент кафедри педагогіки

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук **Чепіль Марія МIRONІВНА**,
Дрогобицький державний педагогічний університет
імені Івана Франка,
професор кафедри педагогіки, завідувач кафедри
загальної педагогіки та дошкільної освіти;

кандидат педагогічних наук **Костюк Оксана ЮРІЙВНА**,
Національний університет „Острозька академія”,
доцент кафедри міжнародної мовної комунікації

Захист відбудеться 21 жовтня 2015 року о 10 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д. 14. 053. 01 у Житомирському державному університеті імені Івана Франка за адресою: м. Житомир, вул. Велика Бердичівська, 40.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Житомирського державного університету імені Івана Франка (м. Житомир, вул. Велика Бердичівська, 40).

Автореферат розіслано 19 вересня 2015 р.

**Учений секретар
спеціалізованої вченої ради**

(С. Л. Яценко)

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. На сучасному етапі становлення України як незалежної держави, яка об'єднує значну кількість національних меншин, актуальним стає розвиток культури, освіти, мов усіх національностей, які проживають на її території. Здійснення ефективної державної освітньої політики щодо демократичного становлення поліетнічного суспільного середовища сприяє в одержанні рідномовної освіти національним меншинам. Нинішньою юридичною основою розвитку державної етнополітики України стало законодавство, зокрема ряд відповідних нормативно-правових актів: Декларація про державний суверенітет України (1990 р.), Декларація прав національностей України (1991 р.), Закон України „Про національні меншини в Україні” (1992 р.), Конституція України (1996 р.), Європейська хартія регіональних мов або мов меншин (2003 р.) та інші законодавчі документи.

Зважаючи на це, значної ваги набуває історико-педагогічне минуле та наукове опрацювання подій і процесів, які взаємопов'язані зі становленням і розвитком навчальних закладів для дітей чеського походження на Правобережній Україні (др. пол. XIX – 30-х рр. XX ст.).

Значної уваги щодо теоретичних засад і впровадження національних освітніх впливів потребує дослідження минулого шкіл України, передусім, історичних надбань у становленні і розвитку навчальних закладів, завдяки чому можна виділити важливі для практики передумови, реалістично осмислити чинники моделювання та синхронізації педагогіки теперішнього конституційного шкільництва.

У сучасному науковому просторі існує значна кількість досліджень з проблем становлення і розвитку навчальних закладів для чеськомовного населення України, серед яких вагоме значення мають праці із *соціально-політичних передумов становлення і розвитку навчальних закладів для дітей чеського походження*, які висвітлювали М. В. Бармак, П. М. Батюшков, Ї. Н. Гофман, Я. Л. Драгокупіл, О. С. Клаус, М. Ю. Костриця, М. М. Кріль, І. Ч. Левкович, Г. І. Марахов, В. І. Наулко, К. О. Пушкаревич, Р. І. Родін, Г. М. Розлуцька, Г. Е. Санчук, П. М. Третьяков, Г. А. Шпиталенко й ін. *Змістово-організаційні характеристики навчальних закладів для дітей чеського походження* частково розкрито в роботах І. В. Афанасьєва, С. М. Каретнікова, Л. С. Кишкіна, Є. М. Крижановського, О. С. Пругавіна, Г. О. Фальборка й ін. *Засади функціонування навчальних закладів для дітей чеського походження* досліджували також О. Н. Забелін, М. В. Каржанський (Качанов), М. Є. Лутай, Н. А. Сейко, І. М. Толмачев, В. О. Францев та ін.

Потреба наукової розробки цієї проблеми викликана відсутністю спеціальних досліджень з питань становлення і розвитку навчальних закладів для дітей чеського походження на Правобережній Україні (др. пол. XIX – 30-

х рр. ХХ ст.). Дана робота є спробою розв'язання протиріч між: поглибленням цивілізаційних чинників, полікультурним взаємозв'язком і означеною необхідністю дотримання національної самобутності українського юнацтва; потребою доцільного поєднання минулого та сучасного в теперішній українській освітній традиції та неповним проєкційним осмисленням чинників її поступу; аналізом сучасною педагогічною наукою чеського питання та недостатнім базисним історико-педагогічним пошуком, спрямованим на вивчення становлення і розвитку навчальних закладів для дітей чеського походження Правобережної України (др. пол. ХІХ – 30-х рр. ХХ ст.).

У вирішенні зазначених протиріч важлива роль відводиться дослідженню функціонування всіх навчальних закладів на Правобережній Україні (др. пол. ХІХ – 30-ті рр. ХХ ст.). Отже, актуальність проблеми, її недостатня розробленість зумовили вибір теми: **„Становлення і розвиток навчальних закладів для дітей чеського походження на Правобережній Україні (др. пол. ХІХ – 30-ті рр. ХХ ст.)”**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконана в межах комплексної науково-дослідної теми кафедри педагогіки Житомирського державного університету імені Івана Франка „Становлення і розвиток освіти та виховання в різні історичні періоди” (державний реєстраційний номер 0110V002112). Тема дослідження затверджена вченою радою Житомирського державного університету імені Івана Франка (протокол № 9 від 02. 05. 2010 р.) й узгоджена в Раді з координації наукових досліджень у галузі педагогіки та психології Академії педагогічних наук України (протокол № 6 від 15. 06. 2010 р.).

Мета дослідження – здійснити цілісний історико-педагогічний аналіз змісту та процесу навчання, основних чинників і провідних тенденцій розвитку навчальних закладів для дітей чеського походження.

Для досягнення мети визначено такі **дослідницькі завдання**:

1. Здійснити ретроспективний аналіз досліджуваної проблеми, вивчити архівні джерела та проаналізувати стан досліджуваної проблеми в історичних і педагогічних джерелах.

2. Уточнити сутність базових понять і категорій дослідження; розробити історико-педагогічну періодизацію становлення і розвитку навчальних закладів для дітей чеського походження на Правобережній Україні.

3. Дослідити діяльність навчальних закладів для дітей чеського походження, які функціонували на Правобережній Україні протягом досліджуваного періоду.

4. Проаналізувати підготовку вчительських кадрів для навчальних закладів для дітей чеського походження, відповідні підручники та посібники.

5. Визначити тенденції та протиріччя становлення і розвитку навчальних закладів для дітей чеського походження на Правобережній Україні.

Об'єкт дослідження: розвиток освіти чеської національної меншини Правобережної України.

Предмет дослідження: система становлення і розвитку навчальних закладів для дітей чеського походження на Правобережній Україні впродовж др. пол. XIX – 30-х рр. XX ст.

Методи дослідження: історико-логічний (для аналізу матеріалів періодичних видань, науково-літературних джерел, архівної документації, статистичних відомостей); історико-ретроспективний (з метою характеристики змісту, завдань, форм, напрямів, методів і засобів діяльності навчальних закладів); порівняльно-зіставний (для виявлення протиріч між змістом, завданнями, формами, напрямами, методами та засобами діяльності навчальних закладів); порівняльно-історичний (з метою визначення якісних змін у діяльності навчальних закладів); систематизації (для складання таблиць відповідності чеських громад і розташованих у них навчальних закладів); аналізу (з метою аналізу передумов розвитку навчальних закладів); порівняльно-історичний – для зіставлення подібних за внутрішньою суттю процесів становлення і розвитку навчальних закладів; історико-типологічний – з метою визначення істотно відмінних стадій становлення і розвитку досліджуваних навчальних закладів; історико-системний – для подання цілісної комплексної системи становлення і розвитку навчальних закладів; дескрептивний – з метою цивілізаційного підходу до вивчення історії й історії педагогіки.

Теоретична основа дослідження ґрунтується на принципах науковості, цілісності, об'єктивності, системності, соціальної зумовленості, культуровідповідності, взаємозв'язку та взаємодії об'єктивного і суб'єктивного, традиційного й інноваційного, національного та загальнолюдського, які забезпечують з'ясування умов становлення, розвитку та наслідків педагогічних подій.

Робота базується: на концептуальних положеннях теорії гуманізації освіти (В. П. Андрущенко, Г. О. Балл, І. Д. Бех); теоретичних підходах до вивчення історико-педагогічного процесу (О. М. Адаменко, М. В. Богуславський, Л. Ц. Ваховський, О. В. Сухомлинська, Є. М. Хриков); теоріях гуманістичної психології (А. Адлер, А. Х. Маслоу, В. Е. Франкл); провідних ідеях щодо шляхів розвитку системи освіти в Україні (В. Г. Кремень).

Також у роботі використано праці О. О. Анікеєва, М. В. Богуславського, Л. І. Бородкіна, Г. П. Васяновича, Л. П. Вовк, С. У. Гончаренка, М. Б. Євтуха, М. О. Константинова, В. В. Краєвського, М. В. Левківського. У процесі історико-педагогічного аналізу застосовано хронологічний, проблемно-тематичний, персоніфікований, джерелознавчий, системний, синергетичний, цивілізаційний підходи й історико-педагогічний регіоналізм.

Стан дослідженості проблеми розглядався в контексті трьох етапів з хронологічними межами: 1) др. пол. XIX – 30-ті рр. XX ст., коли формувався чеський освітній простір (І. В. Афанасьєв, П. М. Батюшков, О. Воронін, В. К. Гульдман, О. Н. Забелін, П. В. Каменський, С. М. Каретніков, М. В. Каржанський, О. С. Клаус, М. П. Коробка, Є. М. Крижановський, О. М. Лазаревський); 2) 40-ві – середина 80-х рр. XX ст., коли питанню етнонаціональних шкіл практично не приділялася увага (Л. С. Кішкін, Ж. М. Ковба, І. Ч. Левкович, Г. І. Марахов, В. І. Наулко, К. О. Пушкаревич, Р. І. Родін, Ф. Кутнар); 3) др. пол. 80-х рр. XX – поч. XXI ст., коли кількість відповідних наукових праць зростає, оскільки доступними стають нові джерела, а гострота етнонаціонального чинника проблеми потребувала теоретичного осмислення (М. Т. Андрійчук, М. В. Бармак, О. Б. Бистрицька, Л. А. Блашкевич, Н. М. Бовсунівська, Г. В. Бондаренко, С. Б. Бричок, К. К. Васильєв, О. В. Воловик, І. М. Гонак).

Хронологічні межі дослідження охоплюють період, починаючи із др. пол. XIX ст. до 30-х рр. XX ст.

Нижня межа – 1867 р. – визначається тим, що в 1867 р. на основі Російського імператорського сільськогосподарського товариства було організовано спеціалізований Комітет з питань чеської еміграції. Як наслідок, 14 березня 1870 р. попечитель Київського учбового округу отримав інструктивний лист від міністра народної освіти щодо заснування двокласних чесько-російських училищ.

Верхня межа дослідження окреслюється 1939 роком, оскільки 10 квітня 1938 року рішенням ЦК ВКП (б) функціонування особливих національних відділів і класів при радянських школах та особливих національних шкіл на території УСРР було визнано недоцільним і шкідливим й офіційно розпочато згортання в радянській державі політики сприяння національному розвитку етнічних меншин із закриттям національних закладів освіти. У Польській Республіці закриття навчальних закладів для дітей чеського походження було пов'язане з початком у 1939 р. Другої світової війни.

Територіальні межі дослідження охоплюють Правобережну Україну, яка співвідносна з поняттями „Південно-Західний край” і „Київське генерал-губернаторство”. У період 1850–1917 рр. Київське генерал-губернаторство включало три губернії: Київську, Волинську, Подільську. Станом на 1939 р. територіальними межами Південно-Західного краю можна частково чи повністю визначити кордони Вінницької, Волинської, Житомирської, Київської, Кіровоградської, Львівської, Рівненської, Тернопільської, Хмельницької та Черкаської областей.

Джерельну базу дослідження становлять документи та матеріали Центрального державного історичного архіву України в м. Києві (ф. № 274; ф. № 442; ф. № 707); Центрального державного історичного архіву України

м. Львова (ф. № 146; ф. № 195; ф. № 742; ф. № 839); Центрального державного архіву вищих органів влади України (ф. № 166); Державного архіву Житомирської області (ф. № 147); Державного архіву Київської області (ф. № 2; ф. № 10; ф. № 111; ф. № 112); Державного архіву Львівської області (ф. № 1; ф. № 350); Державного архіву м. Києва (ф. № 16; ф. № 18); наукова література Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, Житомирської обласної універсальної наукової бібліотеки імені Олега Ольжича, Львівської обласної універсальної наукової бібліотеки імені Василя Стефаника; періодичні видання: „Вісник виховання” (1902 р.), „Вісник Європи” (1868 р.), „Волинські єпархіальні відомості” (1887–1889 рр., 1891 р., 1893–1894 рр.), „Журнал міжвідомчої наради з питання щодо постановки шкільної освіти в місцевостях із інорідним та інославним населенням”, „Киянин” (1869–1870 рр., 1889 р.), „Педагогічний листок” (1912–1913 рр.), „Руська школа” (1895 р.), „Руський чех” (1907–1908 рр.), „Чехослован” (1912 р., 1916 р.), „Більшовицька правда” (1933 р.), „Видавнича справа. Книгознавство” (1969 р.), „Радянська Волинь” (1935 р.), „Українське слов’янознавство” (1970 р.), „Архіви України” (1992 р.), „Відродження” (1994 р.), „Вітчизна” (1998 р.), „Український історичний журнал” (1991 р.); збірники документів, матеріали історичних та історико-педагогічних досліджень (дисертаційні роботи, монографії); закони та довідкові відомості з початкової народної освіти. Загалом, у процесі роботи проаналізовано 364 джерела, зокрема, використано матеріали 7-ми архівів, 17-ти архівних фондів, 42-х архівних справ.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що:

– *вперше* цілісно визначено зміст і об’єктивні характеристики базових понять „діти чеського походження” та „навчальні заклади для дітей чеського походження”; здійснено комплексний історико-педагогічний аналіз становлення і розвитку навчальних закладів для дітей чеського походження; виявлено та досліджено організаційні форми професійної підготовки вчителів для таких навчальних закладів; розкрито сутність і зміст чинників, які вплинули на їх становлення і розвиток; проаналізовано форми та методи навчання та виховання; запропоновано та науково обґрунтовано періодизацію їх становлення і розвитку; узагальнено розвиток їх мережі; систематизовано типи навчальних закладів і виявлено їх зміст, структуру та специфіку організації; обґрунтовано провідні тенденції розвитку навчальних закладів у регіоні відповідно до визначених історико-педагогічних етапів;

– *удосконалено* типологію навчальних закладів для дітей чеського походження, періодизацію й основні тенденції їх розвитку в поліетнічному середовищі Правобережної України;

– *подальшого розвитку набули*: історико-педагогічне знання про навчальні заклади для дітей чеського походження в регіональному

соціокультурному середовищі; типологія форм сприяння розвитку навчальних закладів (державна, громадська та приватна).

Практичне значення одержаних результатів полягає в отриманні матеріалів і висновків, які сприяють збагаченню історичних та історико-педагогічних знань, розширенню джерельної бази окресленої проблеми, поглибленню змісту курсу історії педагогіки. Зміст роботи може використовуватися для розробки лекцій, проведення практичних занять і читання спецкурсів і спецсеминарів із історії педагогіки у класичних і педагогічних вищих навчальних закладах, для написання спеціальних і узагальнюючих наукових праць, підручників, посібників, методичних рекомендацій, що в сукупності сприятиме зростанню професійного рівня студентства та підвищенню результативності педагогічної діяльності.

Публікації. Результати дисертаційної роботи висвітлено в 11-ти одноосібних наукових працях, з них 6 статей – у провідних наукових фахових виданнях України, 1 – в іноземному науковому періодичному виданні, 3 – у збірниках матеріалів конференцій і 1 – в монографії.

Апробація результатів дисертації. Основні положення та результати проведеного дослідження доповідалися й обговорювалися на науково-практичних конференціях різного рівня: *міжнародних*: „Педагогічна система Антона Макаренка: історія, реалії та перспективи” (Житомир, 2008), „Волинь очима молодих науковців: минуле, сучасне, майбутнє” (Луцьк, 2010), „Інновації у вищій освіті” (Київ – Кременець, 2010), „Україна та ЄС: нові можливості та перспективи для України” (Житомир, 2010); *всеукраїнській із міжнародною участю*: „Формування професійно-педагогічної майстерності вчителів: історія, сучасність, перспективи” (Житомир, 2009); *міжрегіональній*: „Проблема духовності сучасної молоді: реалії та перспективи” (Житомир, 2007); науково-методологічних семінарах кафедри педагогіки Житомирського державного університету імені Івана Франка: „Теоретико-методологічні підходи до вивчення джерельної бази дисертаційного дослідження” (Житомир, 2007–2010).

Структура й обсяг дослідження. Дисертація складається зі вступу, 3-х розділів, кожен із яких поділяється на підрозділи, висновків, списку використаних джерел (усього 364 позиції, з них 71 – іноземними мовами), 4-х додатків на 19-ти сторінках. Загальний обсяг дисертації становить 253 сторінки, обсяг основного тексту – 192 сторінки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми, визначено об'єкт, предмет, мету, завдання, хронологічні та територіальні межі, зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, теоретичну основу та методи дослідження, джерельну базу; розкрито наукову новизну, практичне значення дисертаційної

роботи; відображено дані про апробацію та публікації одержаних результатів, структуру й обсяг дослідження.

У першому розділі – **„Соціально-економічні, політичні та правові передумови становлення навчальних закладів для дітей чеського походження на Правобережній Україні (др. пол. ХІХ – 30-ті рр. ХХ ст.)”** – висвітлено історіографію, джерела дослідження, охарактеризовано передумови становлення навчальних закладів для дітей чеського походження (1867 – березень 1917 рр.), визначено понятійний апарат дослідження; розкрито основні періоди, етапи розвитку навчальних закладів для дітей чеського походження.

Розкрито сутність понять „діти чеського походження” для того, щоб було зрозуміло, про кого йтиметься протягом усієї дисертаційної роботи, чим ці діти відрізняються від усіх інших дітей, що вони мають з ними спільного, їх характеристики за віком, місцем народження, місцезнаходженням, співвідношенням з батьками, що сприяє чіткому обґрунтуванню теми дослідження. У 1886 р. на Правобережній Україні проживало 5572 дитини чеського походження, в 1897 р. – 8188, у 1910 р. – 8108 (згідно досліджень П. М. Батюшкова, Є. М. Крижановського, результатів першого загального урядового перепису населення, відомостей „Пам’ятної книжки Волинської губернії на 1910 р.). З них у 1880 р. в навчальних закладах для дітей чеського походження перебувало 703 дитини, в 1890 р. – 1057, що свідчить про позитивну динаміку залучення дітей до навчальних закладів.

У 1934 р. на Правобережній Україні у складі Польської Республіки в навчальних закладах для дітей чеського походження перебувало 564 дитини. У 1924 р. на Правобережній Україні у складі УСРР у навчальних закладах для дітей чеського походження перебувало 456 дітей, у 1927 р. – 2745, у 1934 р. – 689, у 1938 р. – 246 (згідно результатів загальних переписів населення), що свідчить про динаміку зростання залучення дітей до навчальних закладів до початку 30-х рр. ХХ ст., динаміку спаду вже як мінімум з 1934 р.

Також проаналізовано поняття „навчальні заклади для дітей чеського походження” з метою пояснення, що висвітлюватиметься в дослідженні, які особливості та специфіка цих навчальних закладів на противагу всім іншим навчальним закладам, що вони мають з ними спільного, їх характеристики за комплектацією учнівського складу, рівнем освіти, що сприяє чіткому обґрунтуванню теми дослідження. У 1880 р. на Правобережній Україні функціонувало 18 навчальних закладів для дітей чеського походження, в 1890 р. – 25, що свідчить про позитивну динаміку відкриттів навчальних закладів. Найбільше навчальних закладів для дітей чеського походження існувало в Дубенському повіті, найменше – у Володимир-Волинському; в середньому в навчальному закладі для дітей чеського походження навчалось 39 дітей (22 хлопчики, 17 дівчаток); учителем працював найчастіше чех

російського підданства; російська мова викладалася в половині навчальних закладів, що свідчить про норму у співвідношенні хлопчиків–дівчаток у класі (як для того часу), надання переваги вчителям-чехам, але з контролем обов'язковості російського підданства, необхідність вивчення російської мови з багатьох причин. У Київському генерал-губернаторстві один навчальний заклад для дітей чеського походження існував для 400 чехів; закладів для дітей українського походження було значно менше, що свідчить про реалізоване бажання чехів щодо забезпечення належного рівня освіченості власних дітей.

У повоєнні роки (після завершення Першої світової війни) кількість навчальних закладів для дітей чеського походження поступово зростала. Так, упродовж березня 1917 – червня 1919 рр. у Волинській губернії було засновано 10 початкових шкіл; у Київській і Подільській – чотири школи. Також відкрито низку чеських класів в українських школах. Це свідчить про намагання українського уряду забезпечити освітою національні меншини.

У 1924 р. на Правобережній Україні у складі Польської Республіки функціонувало 33 державні навчальні заклади для дітей чеського походження (в 1929 р. – 30, у 1930 р. – сім, у 1937 р. – п'ять). Що до приватних навчальних закладів, то в 1929 р. їх існувало два, в 1930 р. – 11, у 1937 р. – 13. Це свідчить про перевагу приватної чеської освіти над державною. У 1927 р. на Правобережній Україні у складі УСРР функціонувало 33 навчальні заклади для дітей чеського походження, в 1934 р. – 13, у 1938 р. – п'ять, що свідчить про тенденцію зменшення навчальних закладів.

У роботі розкрито поняття „Правобережна Україна” з метою осмислення історичних, історико-педагогічних подій, як історично, географічно склалася ця територіальна одиниця та як її адміністративний устрій вплинув на становлення шкільництва на її території. З'ясовано, що з метою уніфікації системи управління на українських землях у складі Російської імперії наприкінці XVIII ст. впроваджено загальноросійський адміністративний устрій. Територію України було поділено на губернії, повіти. Зокрема, в 1796 р. на Лівобережній Україні утворено Малоросійську губернію, натомість на Слобожанщині – Слобідсько-Українську. Тоді ж на Правобережній Україні (через три роки після входження до Російської імперії) утворено три губернії – Київську, Волинську, Подільську, кожна з яких поділялася на 12 повітів. Чіткий адміністративно-територіальний поділ створив підґрунтя для виникнення в майбутньому чітко структурованої системи навчальних закладів для дітей чеського походження саме на цій території. У 1832 р. у зв'язку з польським повстанням 1830–1831 рр. уряд Російської імперії запровадив на Правобережній Україні Київське генерал-губернаторство, яке охопило Київську, Волинську, Подільську губернії. Цей факт посприяв виникненню єдиного центру (Київський генерал-губернатор), який вирішував усі

суперечливі питання, проблеми, які з'являлися під час розгортання мережі навчальних закладів для дітей чеського походження.

В історичний період УНР, Гетьманату, Директорії (березень 1917 – червень 1919 рр.) війна, революція, які власне спричинили виникнення таких держав як УНР, Гетьманат, Директорія, посприяли розпаду усталеної системи навчальних закладів для дітей чеського походження, відновленням яких займалася нова влада.

Станом на 1921 р. виникло розгалуження усталеної системи освіти у двох напрямках: польському, радянському на відповідних підконтрольних територіях. Польський напрям системи освіти, як було з'ясовано, включав державну, приватну форми освіти, тоді як радянський – лише державну. Так, територіальний поділ Правобережної України вплинув на подальшу долю навчальних закладів для дітей чеського походження. Початком цього розгалуження став квітень 1920 р., коли Польська Республіка окупувала частину території Волинської губернії, а 18 березня 1921 р., згідно договору між ССРР і Польською Республікою, 50% території Волинської губернії (Володимир-Волинський, Дубенський, Ковельський, Кременецький, Луцький, Острозький, Рівненський повіти) відійшли до Польської Республіки.

Висвітлено поняття „система освіти” з метою пояснення, що всі навчальні заклади для дітей чеського походження позиціонувалися не лише як окремо взяті, але як такі, які утворюють собою систему. Поняття „система освіти” характеризувано як сукупність навчально-виховних закладів, які послідовно, систематично навчають, виховують, готують до життя підростаючі покоління відповідно до вимог суспільства. У роботі до системи освіти включено дошкільні та заклади середньої освіти.

Отже, на Правобережній Україні у складі Російської імперії функціонували **три типи** навчальних закладів для дітей чеського походження: чеські школи, однокласні, двокласні чесько-російські училища; у складі УНР – **чотири**, в яких навчалися діти чеського походження: початкові школи нижчого, вищого рівнів, гуманітарне, реальне відділення колегій; на західній частині території Правобережної України у складі Польської Республіки – **два типи** навчальних закладів для дітей чеського походження: державні, приватні чеські школи; на Правобережній Україні у складі УСРР – **п'ять**: 4-річні трудові, особливі чеські школи, 4-річна особлива чесько-українська школа, 7-річні трудові, особливі чеські школи.

У другому розділі – „**Діяльність навчальних закладів для дітей чеського походження на Правобережній Україні (др. пол. ХІХ – 30-ті рр. ХХ ст.)**” – відображено етапи становлення навчальних закладів для дітей чеського походження за історичного періоду Російської імперії (1867 – березень 1917 рр.); проаналізовано діяльність чеських шкіл, однокласних, двокласних чесько-російських училищ (1867 – березень 1917 рр.); охарактеризовано розвиток навчальних закладів для дітей чеського походження в історичні періоди УНР, Гетьманату, Директорії (березень 1917 –

червень 1919 рр.), Польської Республіки (квітень 1920 – 1939 рр.), висвітлено розвиток навчальних закладів для дітей чеського походження в історичний період УСРР (червень 1919 – 1938 рр.).

Хронологічні, територіальні межі дисертаційної роботи охоплюють 4 історичні періоди Правобережної України. Упродовж кожного з історичних періодів діяла певна система навчальних закладів для дітей чеського походження.

За історичного періоду Російської імперії (1867 – березень 1917 рр.) існували три типи навчальних закладів для дітей чеського походження: чеська школа, однокласні та двокласні чесько-російські училища. Перша чеська школа на Правобережній Україні була заснована в 1874 р., перше однокласне чесько-російське училище – в 1887 р., перше двокласне чесько-російське училище – в 1870 р. Однокласне чесько-російське училище, на противагу двокласному, не мало поділу на 2 відділення (чеське, російське). У цих школах навчалися діти з чеських сімей, а в однокласних і двокласних чесько-російських училищах – діти з чеських та українських сімей. У навчальних закладах для дітей чеського походження викладалися чеська, російська мови. У чеських школах усі предмети викладалися чеською мовою, в однокласних чесько-російських училищах – російською, у двокласних чесько-російських училищах – також російською (за винятком короткого аналізу загальної історії, географії, Закону Божого, арифметики, співів). Характерною особливістю змісту освіти однокласних чесько-російських училищ було викладання церковно-слов'янської мови, а двокласних – практичної геометрії, загальної географії, географії Російської імперії, загального природознавства, природознавства Російської імперії, загальної історії, історії Російської імперії, креслення, малювання. У чеських школах Закон Божий викладався відповідно до релігійного спрямування кожної чеської школи (чесько-братського, євангелістсько-лютеранського, католицького чи православного), в однокласних чесько-російських училищах – лише православний Закон Божий, у двокласних – відповідно до релігійного спрямування чеської громади (чесько-братського, євангелістсько-лютеранського, католицького чи православного).

Упродовж періоду УНР, Гетьманату, Директорії (березень 1917 – червень 1919 рр.) існували чотири типи навчальних закладів для дітей чеського походження – початкова школа нижчого та вищого рівнів, гуманітарне та реальне відділення колегії. Початкові школи нижчого, вищого рівнів були засновані в 1917 р. У початкових школах нижчого рівня навчалися діти чеського походження, тоді як у початкових школах вищого рівня – діти чеського, українського походження. У початкових школах нижчого рівня викладалася чеська мова, а в початкових школах вищого рівня – чеська, українська. До змісту освіти останніх належали також фізика, малювання, креслення. Викладання всіх предметів у початкових школах нижчого рівня

здійснювалося чеською мовою, а в початкових школах вищого рівня – українською. Колегія – навчальний заклад УНР, Гетьманату, Директорії, який надавав повну загальну середню освіту, відповідав п'ятому–восьмому класам загальноосвітньої школи, де викладання здійснювалося українською мовою. На гуманітарному відділенні вивчали лише українську мову, а на реальному – українську, чеську. Гуманітарне, реальне відділення колегій були засновані в 1917 р. Навчалися там діти чеського, українського походження. Характерною особливістю змісту освіти гуманітарного відділення колегій було викладання латини, правознавства, а реального відділення – описової геометрії, космографії, хімії, проведення практичних занять з природознавства, фізики.

Упродовж історичного періоду Польської Республіки (квітень 1920 – 1939 рр.) на підпорядкованій їй частині території Правобережної України існували два типи навчальних закладів для дітей чеського походження: державні та приватні чеські школи. Перша державна чеська школа була заснована в 1921 р., перша приватна – в 1924 р. У навчальних закладах для дітей чеського походження викладалися чеська, польська мови, всі предмети – чеською.

У період УСРР (червень 1919 – 1938 рр.) було п'ять типів навчальних закладів для дітей чеського походження: 4-річні трудова й особлива чеські школи, 4-річна особлива чесько-українська школа, 7-річні трудова й особлива чеські школи. Трудова чеська школа – навчальний заклад УСРР, який надавав повну загальну середню освіту, відповідав першому–восьмому класам загальноосвітньої школи, маючи чеський характер освіти. Особлива чеська школа – навчальний заклад УСРР, який надавав повну загальну середню освіту, відповідав першому–восьмому класам загальноосвітньої школи, маючи російський характер освіти. Особлива чесько-українська школа – навчальний заклад УСРР, де учні отримували повну загальну середню освіту, відповідав першому–восьмому класам загальноосвітньої школи, маючи чесько-український характер освіти. Перша 4-річна трудова чеська школа була заснована в 1923 р., 4-річна особлива чеська школа – в 1930 р., а перша 4-річна особлива чесько-українська школа – в 1931 р. Тут навчалися переважно діти чеського походження, а у двох інших типах шкіл – чеського, українського. У 4-річних трудових, особливих чеських школах викладалися чеська, російська мови, а в особливій чесько-українській – чеська, українська, російська. У 4-річних трудових чеських школах усі предмети викладалися чеською мовою, в особливих чеських – російською, в особливій чесько-українській – чеською, українською. Перша 7-річна трудова чеська школа була заснована в 1924 р., а перша 7-річна особлива чеська школа – в 1930 р. У 7-річних трудових чеських школах навчалися діти чеського походження, а в особливих – діти чеського, українського походження. У 7-річних трудових, особливих чеських школах вивчалися чеська, російська мови. Викладання у трудових чеських школах здійснювалося чеською мовою, а в особливих – російською.

Отже, аналіз архівних і наукових джерел дозволив виділити три історико-педагогічні етапи виникнення та розгортання мережі навчальних закладів для

дітей чеського походження за історичного періоду Російської імперії (1867–березень 1917 рр.): виникнення навчальних закладів для дітей чеського походження (1867–1884 рр.), стагнації в діяльності навчальних закладів для дітей чеського походження (1885–1906 рр.) та часткового поновлення діяльності навчальних закладів для дітей чеського походження на Правобережній Україні (1907–березень 1917 рр.). У дослідженні виокремлюються три історичні періоди виникнення та розгортання мережі навчальних закладів для дітей чеського походження на Правобережній Україні: історичний період УНР, Гетьманату та Директорії, історичний період Польської Республіки й історичний період УСРР.

У третьому розділі – „**Кадрові та методичні засади забезпечення діяльності навчальних закладів для дітей чеського походження на Правобережній Україні (др. пол. ХІХ – 30-ті рр. ХХ ст.)**” – проаналізовано зміст, форми, методи, засоби підготовки вчительських кадрів для навчальних закладів (др. пол. ХІХ – 30-ті рр. ХХ ст.), відповідні підручники, посібники в навчальних закладах для дітей чеського походження (др. пол. ХІХ – 30-ті рр. ХХ ст.).

Окрім освіти дітей чеського походження, здійснювалося навчання дорослого чеського населення. Так, упродовж історичного періоду Російської імперії (1867 – березень 1917 рр.) існували два типи навчальних закладів для дорослих чеського походження: Острозькі вчительські курси та відділення російської мови. Острозькі вчительські курси було організовано 18 червня 1888 р., відділення російської мови – в 1890 р. Метою відкриття Острозьких учительських курсів була підготовка вчителів чеського походження до виконання покладених на них обов’язків згідно вимог навчальних закладів, зокрема, шляхом удосконалення володіння російською мовою, а відділень російської мови – забезпечення достатнього рівня володіння російською мовою в чеських громадах. На Острозьких учительських курсах навчалися вчителі чеського походження, а на відділеннях російської мови – всі бажаючі. На Острозьких учительських курсах працювали чотири викладачі – Є. М. Крижановський (викладач слов’янського читання, історії Російської імперії, співів), Т. Г. Лубенець (викладач арифметики, географії), О. І. Рудка-Степович (викладач російської мови, практики російської мови) та Н. Н. Сизинкевич (викладач православного Закону Божого); на відділенні російської мови – вчитель-предметник російського походження. На Острозьких учительських курсах російською мовою викладалися всі предмети, а на відділеннях російської мови вивчалася лише російська мова.

У наступний історичний період УСРР (червень 1919 – 1938 рр.) існували чотири типи навчальних закладів для дорослих чеського походження: семінар з підготовки вчителів для трудових чеських шкіл, семінар для підготовки вчителів зі знанням чеської мови, пункти ліквідації неписьменності (лікнепи) й осередки для декількох пунктів ліквідації неписьменності (лікпункти). Семінар з підготовки вчителів для трудових чеських шкіл був організований у 1928 р.,

сектор для підготовки вчителів зі знанням чеської мови – 6 липня 1933 р. Семінар з підготовки вчителів для трудових чеських шкіл відвідували вчителі чеського походження, а сектор для підготовки вчителів зі знанням чеської мови – вчителі незалежно від національного походження. Усі предмети (за винятком тільки методики викладання чеської мови) в обох типах навчальних закладів викладалися російською мовою. Що до сектору для підготовки вчителів зі знанням чеської мови, то характерною особливістю було поглиблене вивчення методик викладання природничих, суспільних дисциплін, малювання та ручної праці. Для чехів, які бажали вивчити чеську й українську мови, арифметику й інші навчальні дисципліни існували лікнепи та лікпункти. Лікнепи розпочали свою роботу з 1923 р., а лікпункти – з 1925 р. Метою відкриття лікнепів було надання елементарних знань з курсу початкової школи, тоді як лікпунктів – забезпечення достатнього освітнього рівня розташованих поблизу одне від одного декількох чеських громад, надання методичної підтримки керівникам розміщених в одному окрузі лікнепів. У лікнепі працював учитель-предметник чеського походження; в лікпункті було два вчителі: вчитель-предметник чеського походження й учитель-методист українського чи російського походження. Учитель-методист допомагав учителю-предметнику навчати дорослих учнів; надавав методичні консультації вчителям-предметникам як викладати в лікнепах. У цих закладах освіти всі навчальні дисципліни викладалися чеською мовою, а також вивчалася російська мова.

Отже, з'ясовано, що кадрове забезпечення навчальних закладів для дітей чеського походження за історичного періоду Російської імперії перебувало під контролем відповідних державних органів і мало російськомовний характер. Таке кадрове забезпечення включало три складові: незначна еміграція професійного вчительства з Чехії, насаджування вчителів українського чи російського походження та підготовка вчителів чеського походження. Остання здійснювалася на Острозьких учительських курсах. Забезпечення кадрами державних і приватних чеських шкіл здійснювалося Міністерством шкільництва та народної освіти Чехословацької Республіки, МНО Польської Республіки, Товариством учителів державних і приватних чеських шкіл Польської Республіки. Трудові чеські школи комплектувалися переважно вчителями чеського походження, особливі – лише вчителями українського, російського походження.

Узагальнення результатів дослідження дає підстави для таких **висновків**:

1. Проблемі освіти представників національних меншин приділяли увагу низка вчених, таких як: І. В. Афанасьєв, Є. М. Крижановський, О. С. Пругавін. Однак питання щодо освіти чехів не було предметом дослідження сучасних науковців.

З'ясовано, що після Другої Світової війни, до здобуття незалежності України розробка зазначеної проблеми здійснювалася в історичному плані (Л. С. Кишкін, К. О. Пушкаревич, Г. А. Шпиталенко): узагальненого історико-педагогічного дослідження не проводилося.

Починаючи з 1992 р., інтерес громадськості до освіти національних меншин, зокрема дітей чеського походження, зростає; видається низка присвячених цьому питанню збірників (М. В. Бармак, М. Ю. Костриця, М. Є. Лутай), які охоплювали чеську проблематику, однак такі статті торкаються переважно історичних віх, залишаючи поза межами своєї уваги історико-педагогічні аспекти становлення і розвитку навчальних закладів для дітей чеського походження.

2. Охарактеризовано поняттєво-термінологічний апарат дослідження, співставлено наукові розвідки щодо становлення і розвитку навчальних закладів для дітей чеського походження. Встановлено, що „діти чеського походження” – це особи віком від 3-х до 18-ти років, які приїхали з Чехії на Правобережну Україну разом з батьками-чехами чи були народжені в Україні, мали хоча б одного з батьків чехів; „навчальні заклади для дітей чеського походження” – це загальноосвітні установи з комплектацією переважно більшістю дітей чеського походження.

Унаслідок аналізу архівних, наукових джерел отримано історичні відомості щодо територіальних кордонів, підконтрольності території Правобережної України протягом досліджуваних періодів. Зокрема встановлено, що в період 1850–1917 рр. Правобережна Україна охоплювала три губернії: Київську, Волинську, Подільську. Щодо історичного періоду УНР, Гетьманату, Директорії (березень 1917 – червень 1919 рр.), то територію Правобережної України в цей історичний період пропонуємо розглядати за зразком історичного періоду Російської імперії, оскільки влада та кордони України швидко змінювалися.

Станом на 1921 р. назви губерній залишалися тими ж самими, проте утворився дещо інший повітовий поділ. До того ж, територіальні втрати на користь Польської Республіки частково чи повністю торкнулися нинішніх меж Волинської, Рівненської, Тернопільської областей.

У результаті аналізу архівних документів, інших наукових джерел виокремлено історичні періоди становлення і розвитку навчальних закладів для дітей чеського походження на Правобережній Україні: період Російської імперії (1867 – березень 1917 рр.), період УНР, Гетьманату, Директорії (березень 1917 – червень 1919 рр.), період Польської Республіки (квітень 1920 – 1939 рр.), період УСРР (червень 1919 – 1938 рр.). Встановлено історико-педагогічні етапи виникнення, розгортання мережі навчальних закладів для дітей чеського походження на Правобережній Україні:

1) етап виникнення навчальних закладів на Правобережній Україні (1867–1884 рр.);

2) етап стагнації в діяльності навчальних закладів на Правобережній Україні (1885–1906 рр.);

3) етап часткового поновлення діяльності навчальних закладів на Правобережній Україні (1907 – березень 1917 рр.);

4) етап національного відродження в діяльності навчальних закладів на Правобережній Україні (березень 1917 – червень 1919 рр.);

5) етап всебічного державного сприяння діяльності навчальних закладів на підконтрольній Польській Республіці частині території Правобережної України (квітень 1920 – 1929 рр.);

6) етап згасання зацікавленості держави в діяльності навчальних закладів на підконтрольній Польській Республіці частині території Правобережної України (1930–1939 рр.);

7) етап розгортання державою мережі навчальних закладів на підконтрольній УСРР частині території Правобережної України (червень 1919 – 1933 рр.);

8) етап згортання державою мережі навчальних закладів на підконтрольній УСРР частині території Правобережної України (1934–1938 рр.).

Організація процесу навчання, матеріальне забезпечення відповідали суспільно-історичним процесам, однак на кожному з історико-педагогічних етапів ці чинники мали свої особливості.

3. Виявлено, що впродовж історичного періоду Російської імперії (1867 – березень 1917 рр.) на Правобережній Україні функціонували чеські школи, однокласні, двокласні чесько-російські училища.

На Правобережній Україні впродовж історичного періоду УНР, Гетьманату, Директорії (березень 1917 – червень 1919 рр.) існували чотири типи навчальних закладів для дітей чеського походження: початкові школи нижчого, вищого рівнів, гуманітарне, реальне відділення колегій.

За історичного періоду Польської Республіки (квітень 1920 – 1939 рр.) на Правобережній Україні функціонували два типи навчальних закладів для дітей чеського походження: державні, приватні чеські школи.

В історичний період УСРР (червень 1919 – 1938 рр.) на Правобережній Україні функціонували п'ять типів навчальних закладів для дітей чеського походження: 4-річні трудові, особливі чеські школи, експериментальна Пухівська 4-річна особлива чесько-українська школа, 7-річні трудові, особливі чеські школи.

4. Підготовка вчительських кадрів для навчальних закладів, які мали навчати дітей чеського походження, здійснювалася в різних типах навчальних закладів протягом історичних періодів Російської імперії, Польської Республіки, УСРР. Для нас найбільший інтерес становили Острозькі вчительські курси (історичного періоду Російської імперії) на яких навчали представників чеської національності. Однак формальність цих курсів не змогла дати бажаного для чехів позитивного результату. Курси чеської мови

для вчителів історичного періоду Польської Республіки, семінар з підготовки вчителів для трудових чеських шкіл, сектор для підготовки вчителів зі знанням чеської мови історичного періоду УСРР призначалися для вчителів не чеського походження, або вчителів, які втратили своє етнічне коріння. Про це свідчить спрямованість змісту підготовки на вивчення чеської мови в зазначених навчальних закладах. Натомість на Острозьких учительських курсах зміст підготовки був спрямований на вивчення інших навчальних дисциплін, оскільки чеську мову кожний слухач курсів знав як рідну.

Аналіз підручників, посібників показав достатній рівень їх відповідності тогочасним освітнім потребам дітей чеського походження.

5. Упродовж етапу виникнення навчальних закладів для дітей чеського походження існувало протиріччя між потребою уряду в асиміляції чехів за єдиномовним принципом і відсутністю можливостей щодо асиміляції. Тенденцією даного етапу була тісна співпраця чехів і уряду у сфері освіти. Для етапу стагнації в діяльності навчальних закладів для дітей чеського походження характерне протиріччя між потребою уряду в асиміляції чехів за російськомовним принципом і потребою чехів у наданні дітям рідномовної освіти. Тенденцією цього етапу було припинення співпраці чехів і уряду у сфері освіти. Протиріччям етапу часткового поновлення діяльності навчальних закладів для дітей чеського походження була невідповідність між потребою уряду в поновленні чеської еміграції та відсутністю можливостей щодо надання еміграції нового поштовху. Тенденцією було поновлення співпраці чехів і уряду у сфері освіти.

Протиріччя етапу національного відродження в діяльності навчальних закладів для дітей чеського походження полягало в невідповідності між потребою Міністерств освіти УНР, Гетьманату, Директорії у відновленні окремих однокласних, двокласних чесько-російських училищ і потребою чехів у відновленні всіх навчальних закладів. Тенденцією діяльності навчальних закладів була зацікавленість Міністерств освіти УНР, Гетьманату, Директорії в їх діяльності.

Протиріччя діяльності чеських шкіл на етапах всебічного державного сприяння діяльності, зменшення уваги держави до діяльності навчальних закладів для дітей чеського походження на підконтрольній Польській Республіці частині території Правобережної України виникало між потребою МНО Польської Республіки контролювати державні, приватні чеські школи та потребою чехів мати приватні чеські школи у власному підпорядкуванні. Тенденцією першого етапу було зростання кількості державних навчальних закладів, а другого – спад.

Протиріччя етапів розгортання–згортання державою мережі навчальних закладів для дітей чеського походження, на підконтрольній УСРР частині території Правобережної України, полягало в невідповідності між потребою

НКО УСРР організувати навчально-виховний процес згідно ідеологічних настанов і бажанням чехів продовжувати навчання в освітніх закладах з чеськомовним викладанням. Для першого етапу тенденцією була зацікавленість НКО УСРР у діяльності навчальних закладів. Другий етап характеризувався тенденцією інтернаціоналізації, закриттям навчальних закладів.

Проведене дослідження не вичерпує всіх багатоаспектних проблем розвитку навчальних закладів для дітей чеського походження. Предметом наступних наукових досліджень може стати розвиток навчальних закладів для дітей чеського походження на західноукраїнських землях, освіта для дорослих чехів, роль і значення громадських товариств, професійна підготовка вчителів чеського походження, дидактичні основи вивчення окремих предметів у навчальних закладах для дітей чеського походження. Наукового вивчення заслуговує проблема навчання українців у Чеській Республіці.

Основні положення дослідження відображені автором у таких публікаціях:

Наукові праці, в яких опубліковані основні результати дисертації

1. **Умінський С. А.** „Букварь” Д. І. Тихомирова – О. М. Тихомирової чеським школам / С. А. Умінський // Вісник ЖДУ ім. І. Франка. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. – Вип. 43. – С. 190–195.
2. **Умінський С. А.** Острозькі вчительські курси та їхнє значення для чеського шкільництва / С. А. Умінський // Вісник ЖДУ ім. І. Франка. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2010. – Вип. 50. – С. 205–208.
3. **Умінський С. А.** Розвиток однокласних чеських училищ на Правобережній Україні (др. пол. ХІХ – поч. ХХ ст.) / С. А. Умінський // Вісник ЛНУ ім. І. Франка: серія педагогічна. – Львів: Вид-во ЛНУ ім. І. Франка, 2010. – Вип. 26. – С. 270–277.
4. **Умінський С. А.** Чесько-польська взаємодія в Російській імперії (др. пол. ХІХ ст.) / С. А. Умінський // Українська полоністика. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2010. – Вип. 7. – С. 99–105.
5. **Умінський С. А.** Чехи та Правобережна Україна: сторінки славетної історії / С. А. Умінський // Збірник наукових праць Кременецького обласного гуманітарно-педагогічного інституту ім. Т. Шевченка: серія „Педагогічні науки”. – К.–Кременець: Вид-во КОГПІ ім. Т. Шевченка, 2010. – Вип. 1 (3). – С. 111–115.
6. **Уминский С. А.** Анализ учебника „Грамматика чешская для школ средних и заведений учительских” / С. А. Уминский // Карельский научный журнал. – Россия, Петрозаводск: НП „Институт направленного образования”, 2013. – Вып. 1 (2). – С. 49–51.
7. **Умінський С. А.** Система освіти в навчальних закладах для дітей чеського походження на Правобережній Україні / С. А. Умінський // Проблеми

освіти: збірник наукових праць. – Спецвипуск. – Вінниця–Київ, 2015. – Вип. 84. – С. 99–104.

Опубліковані праці апробаційного характеру

1. **Умінський С. А.** Забезпечення трудових чеських шкіл історичного періоду УСРР (1921–1939 рр.) / С. А. Умінський // Гуманізація педагогічної взаємодії у творчості Василя Сухомлинського: зб. наук. праць / за заг. ред. проф. М. В. Левківського. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2013. – С. 181–189.

2. **Умінський С. А.** Основні аспекти поширення чеської освіти на теренах Правобережної України / С. А. Умінський // Проблема духовності сучасної молоді: реалії та перспективи: матеріали Міжрегіональної науково-практичної конференції молодих дослідників, 8.11.2007 р. / за заг. ред.: О. М. Власенко, О. С. Березюк, З. А. Осадчої. – Житомир: Вид-во ПП Сахневич, 2007. – С. 69–72.

3. **Умінський С. А.** „Родное слово” К. Д. Ушинського як основний підручник російської мови в чеських школах Волинської губернії (др. пол. XIX – поч. XX ст.) / С. А. Умінський // Матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції аспірантів і студентів „Волинь очима молодих науковців: минуле, сучасне, майбутнє” (12–13.05.2010 р.): у 2 т. – Луцьк: Вид-во ВНУ ім. Лесі Українки, 2010. – Т. 1. – С. 88–89.

Опубліковані праці, які додатково відображають наукові результати дисертації

1. **Умінський С. А.** Освіта дітей чеського походження на Волині (др. пол. XIX – поч. XX ст.) / С. А. Умінський // Велика Волинь: історія освіти та культури: монографія / за ред. проф. Левківського М. В. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2011. – С. 111–127.

Умінський С. А. Становлення і розвиток навчальних закладів для дітей чеського походження на Правобережній Україні (др. пол. XIX – 30-ті рр. XX ст.). – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки. – Житомирський державний університет імені Івана Франка. – Житомир, 2015.

Дисертацію присвячено дослідженню соціально-економічних, політичних і правових передумов становлення навчальних закладів для дітей чеського походження на Правобережній Україні (др. пол. XIX – 30-ті рр. XX ст.).

Виявлено передумови становлення навчальних закладів для дітей чеського походження, розкрито основні періоди й етапи розвитку навчальних закладів для дітей чеського походження; відображено етапи становлення навчальних закладів для дітей чеського походження за історичного періоду

Російської імперії, визначено та проаналізовано чеські школи, однокласні та двокласні чесько-російські училища.

Представлена методика викладання навчальних предметів у навчальних закладах, охарактеризована підготовка вчительських кадрів для навчальних закладів для дітей чеського походження (др. пол. XIX – 30-ті рр. XX ст.).

Ключові слова: діти чеського походження, навчальні заклади для дітей чеського походження, Правобережна Україна, система освіти.

Уминский С. А. Становление и развитие учебных заведений для детей чешского происхождения на Правобережной Украине (втор. пол. XIX – 30-е гг. XX в.). – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.01 – общая педагогика и история педагогики. – Житомирский государственный университет имени Ивана Франко. – Житомир, 2015.

Диссертация посвящена исследованию социально-экономических, политических и правовых условий становления учебных заведений для детей чешского происхождения на Правобережной Украине (втор. пол. XIX – 30-е гг. XX в.).

Освещены историография и источники исследования, представлены условия становления учебных заведений для детей чешского происхождения, обоснован понятийный аппарат исследования, раскрыты основные периоды и этапы развития учебных заведений для детей чешского происхождения; становления учебных заведений на Правобережной Украине – отображены этапы становления учебных заведений в исторический период Российской империи, определены и проанализированы чешские школы, одно и двухклассные чешско-российские училища.

Охарактеризована подготовка учительских кадров для учебных заведений для детей чешского происхождения; развития учебных заведений для детей чешского происхождения на Правобережной Украине – проанализировано развитие учебных заведений для детей чешского происхождения в период УНР, Гетманщины и Директории и Польской Республики, учебных заведений для детей чешского происхождения в исторический период УССР, представлена методика преподавания учебных предметов в учебных заведениях для детей чешского происхождения (втор. пол. XIX – 30-е гг. XX в.). В работе выявлены и проанализированы следующие аспекты: определение системы и типологии учебных заведений для детей чешского происхождения; установление периодизации и этапов развития учебных заведений для детей чешского происхождения на протяжении втор. пол. XIX – 30-х гг. XX в.; педагогических, методических, кадровых вопросов. Указанные аспекты исследуемой темы малоизучены в современной

историко-педагогической науке. Проанализированы направления учебных предметов, которые представлены в одном учебнике; методическая помощь учителю, который работает в разноязыковой среде; овладение чешским языком в двуязыковой среде; овладение математикой на чешском языке. В целом учебники, пособия классифицированы таким образом: для учебных заведений для детей украинского, российского, чешского происхождения; для детей чешского происхождения; для учителей чешского происхождения. Обозначены особенности: чешскоязычность; заграничное издание; адаптированность к восприятию детьми чешского происхождения. Разработана методика преподавания на основе анализа учебников, пособий, которая свидетельствует о достаточном уровне соответствия образовательным потребностям, доступности.

Целостно представлена методика преподавания учебных предметов в учебных заведениях, охарактеризована подготовка учительских кадров для учебных заведений для детей чешского происхождения (втор. пол. XIX – 30-е гг. XX в.).

Перспективой будущих исследований является более детальное изучение отдельных аспектов определённой темы. В исследовании обращено внимание на кадровые и методические вопросы.

Ключевые слова: дети чешского происхождения, учебные заведения для детей чешского происхождения, Правобережная Украина, система образования.

Uminsky S. A. Becoming and development of educational establishments for the children of the Czech origin on Right-bank Ukraine (second half of the XIX – 30th years of the XX century). – On rights for a manuscript.

Dissertation on the competition of graduate degree of candidate of pedagogical sciences on speciality 13.00.01 – general pedagogics and history of pedagogics. – Zhytomyr state university of the Ivan Franco. – Zhytomyr, 2015.

Dissertation is sanctified to research of socio-economic, political and legal terms of becoming of educational establishments for the children of the Czech origin on Right-bank Ukraine (second half of the XIX – 30th years of the XX century).

The terms of becoming of educational establishments for the children of the Czech origin are presented, basic periods and stages of development of educational establishments for the children of the Czech origin are exposed; Czech schools, one and twoclass Czech-Russian schools are certain and analysed.

Training of teaching personnels is characterized; methodology of teaching of educational objects in educational establishments for the children of the Czech origin (second half of the XIX – 30th years of the XX century) is presented.

Keywords: children of the Czech origin, educational establishments for the children of the Czech origin, Right-bank Ukraine, system of education.

Підписано до друку 07.09.15 р. Формат 60x90/16. Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman. Друк ризографічний. Ум. друк. арк. 0,9. Наклад 100 прим.
Зам. № 80.

Видавництво Житомирського державного університету імені Івана Франка
ЖТ № 10 від 07.12.04 р.
м. Житомир, вул. Велика Бердичівська, 40